

Wil Heffer

VAN ROOFBOUW NAAR OPBOUW

OORSPRONG EN ONTWIKKELING VAN DE LATIJNS-AMERIKAANSE FILOSOFIE

ISVW UITGEVERS

Wil Heefffer

VAN ROOFBOUW NAAR OPBOUW

Oorsprong en ontwikkeling
van de Latijns-Amerikaanse filosofie

ISVW UITGEVERS

‘Algemeen gezegd: het lijkt erop dat er voor het trans-Atlantische denken nooit een Latijns-Amerikaans denken of filosofie bestond noch bestaat.’

(‘En general, para el pensamiento euro-norteamericano parece que nunca existió ni existe pensamiento o filosofía en Latinoamérica.’)

Bautista Segalés, Juan José: *Wat betekent denken vanuit Latijns-Amerika? (Que significar pensar desde América Latina?)*.

‘We moeten het feit zeer serieus nemen dat de westerse cultuur meer dan achttienhonderd jaar door het christendom gedomineerd is en nadenken over de implicaties die dit heeft. (...) Christelijke taal, vocabulaire en concepten zijn onderdeel geworden van het alledaagse spraakgebruik en de dagelijkse praktijk (...) van zelfs diegenen in het Westen die opgevoed zijn als “atheïsten”, “vrijdenkers”, “heidenen” of hoe je ze verder ook zou willen noemen.’

– Balagangadhara, S.N.: *De heiden in zijn blindheid* (*The Heathen in His Blindness*).¹

Voor mijn kleinkinderen.

Ter nagedachtenis aan mijn goede vriend Heinz Kimmerle, grondlegger van de interculturele filosofie in Nederland, met wie ik zoveel niet meer heb kunnen bespreken. Maar niemand is dood zolang die in herinnering blijft. (Bertolt Brecht)

We are all of us guests on this planet
And with guests – you know how it is
Some are nice and some are tiresome
And some behave as if they were hosts
And even as they die they believe
That they have owned the sun and the air
    and the history that took place
Even before they were born.

– *Stefan Themerson, Collected Poems*

Inhoudsopgave

Inleiding	9
I Precolumbiaanse tijd Over contextueel denken en de levensvisie van oude culturen	15
II Columbiaanse tijd Over de annexatie van Zuid-Amerika	43
III Postcolumbiaanse tijd Over epistemicide en het scholastieke denken	55
IV Nuestra América Over vrijheidsstrijd en het ontstaan van een nieuwe filosofie	65
V Bevrijdingsfilosofie Over ontvoogding en herbezinning	91
VI Vertaalslag Over het vitalisme van oude talen	105

VII Buen vivir	115
Over oude inzichten en de nieuwe mens	
Epiloog	133
Literatuur	139
Glossarium	147
Verantwoording	155
Noten	157

Inleiding

Over de Latijns-Amerikaanse filosofie is in ons land weinig bekend. Er zijn wel instituten die zich met Latijns-Amerikaanse studies bezighouden zoals het Centrum voor Studie en Documentatie van Latijns-Amerika (CEDLA) in Amsterdam en er zijn wat verspreide publicaties op het gebied van de geesteswetenschappen.² Zo schreef Miriam van Reijen in haar proefschrift *Het Argentijnse gezicht van Spinoza* over de receptie van Spinoza aldaar en publiceerde Ton Lemaire *De indiaan in ons bewustzijn*. Daarnaast is er met name vanuit de Katholieke Universiteit Leuven sprake van enige wisselwerking met denkers uit Latijns-Amerika en schreef Susana Monreal over de invloed van Christian Friedrich Karl Krause op het denken van Latijns-Amerikaanse filosofen.

Publicaties van de Cubaan José Martí of van de Argentijn Enrique Dussel zijn echter in ons land nauwelijks of niet bekend. Toch behoren zij in Latijns-Amerika tot de meest gelauwerde denkers. Slechts het dagblad *Trouw* heeft in 2012 middels een interview wat aandacht aan Enrique Dussel gewijd, doch daar bleef het bij.

Trekken we de receptie van Latijns-Amerikaanse denkers wat verder na, dan zien we dat er in de jaren zestig aanvankelijk met enthousiasme op het nieuwe socialisme in Latijns-Amerika werd gereageerd. Het revolutionaire elan van Fidel Castro en Che Guevara maakte indruk en hun roep om medemenselijkheid vond niet alleen in Nederland maar ook elders in het Westen een gunstig gehoor. Het werd gevoed door een anti-Amerikanisme dat onder andere voortkwam uit de Vietnamoorlog en uit de rechteloosheid van de zwarte onderklasse. Gebeurtenissen die linkse studentenleiders inspireerden tot een revolte tegen de gevestigde orde. Che

Guevara werd in linkse kringen op het schild gehesen en het charisma van Fidel Castro kreeg glans. Doch korte tijd nadien werd er over Castro alleen nog maar in negatieve zin gesproken. Hij werd beschouwd als een baardige duivel die zich had bekeerd tot een foute ideologie. Che Guevara bleef daarentegen de immer jonge held en werd – ofschoon hij stierf als een wat naïeve idealist – een cultfiguur.

De linkse wind die vanuit Latijns-Amerika even tot stormkracht was aangewakkerd, ging liggen. Ook eens opzienbarende denkers zoals Ivan Illich (schrijver van *Ontscholing van de maatschappij* en *Het recht op nuttige werkeloosheid*) en Paulo Freire, de onderwijsvernieuwer en schrijver van het boek *Pedagogie van de onderdrukten*, raakten in vergetelheid. Zij werden, net als zoveel andere Latijns-Amerikaanse publicisten, na kortstondige toejuiching bijgezet op het ereveld van geitenwollensokkendragers. Wat zij schreven en uitdroegen, rook alternatief. Het had de geur van communisme waarover Marx en Engels hoopvol in hun *Communistisch Manifest* van 1848 hadden geschreven: ‘Een spook waart door Europa – het spook van het communisme.’

Even nog lichte in het laatste kwart van de twintigste eeuw de belangstelling op over wat de Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie werd genoemd, maar die beweging raakte vanwege de angst dat haar maatschappijkritische denken in politieke actie zou worden omgezet, door het ingrijpen met een verbod door de Kerk van Rome vleugellam.

Ofschoon het westerse denken zich in de tijd daarna nauwelijks nog verdiepte in wat er op het vlak van de filosofie in het Spaans- en Portugeestaal gebied ten zuiden van de ‘muur’ tussen Mexico en de Verenigde Staten gebeurde, ontwaakte daar vanuit verzetsbewegingen een nieuwe filosofische stroming. Met name Enrique Dussel legde een bom onder het fundament van de filosofie die het denken buiten Europa had gekoloniseerd, onder een wetenschapsdomein waaraan Grieks-christelijke zienswijzen over mens en natuur ten grondslag lagen. Dussels filosoferen zette in op een bevrijding uit opvattingen over rationaliteit en groei die, vanuit een eurocentrisme, wereldwijd zo’n sturende invloed hadden gehad op mens- en maatschappijbeschouwing. De bevrijdingsfilosofie werd de kiemcel van waaruit de wijsheid van oude beschavingen in Zuid-Amerika opnieuw ontsproot: de levensvisie dat wij allen kinderen zijn van moeder aarde, van *la Pachamama*. Het leidde binnen de Latijns-Amerikaanse filosofie tot een

andere visie op de geschiedenis van de filosofie die tevens als een filosofie van de geschiedenis werd uitgewerkt. Niet langer volgden de Latijns-Amerikaanse filosofen de ster van het Westen, maar daalde het oude besef over kosmos, mens en natuur in hen neer. Begrippen uit oude talen werden ge-revitaliseerd en vormden het uitgangspunt bij de zoektocht naar eigen antwoorden op levensvragen. Daarmee is de bevrijdingsfilosofie tegelijkertijd een oude en een erg jonge wetenschap. Oud – voorchristelijk – omdat zij zich baseert op het erfgoed van de precolumbiaanse beschaving en jong, omdat er, na een vier eeuwen durende Spaanse en Portugese dominantie, in de twintigste eeuw inzicht in eigen identiteit ontstaat.

Latijns-Amerikaanse filosofen funderen hun ontologie op een mensvisie waarin het *wij* – *cogitamus* – centraal staat en op een cyclische opvatting van groei en ontwikkeling. Een mensvisie die zich afwendt van een westerse visie waarin het *ik* zo centraal is komen te staan en waarbij groei en ontwikkeling als een lineair proces worden opgevat. Zij geven daarmee een andere invulling aan het geheel van gedragingen en handelingen die zowel correct als wenselijk worden geacht. Bij Aristoteles was goed leven en goed handelen het doel van de moraal. In het Latijns-Amerikaanse denken krijgt dat *buen vivir* vanuit politiek geëngageerde opvattingen een invulling waarin het leven (*la Vida*) en de aarde (*la Pachamama*) de focus vormen.

José Martí karakteriseerde aan het eind van de negentiende eeuw de essentie daarvan als ‘met allen voor het welzijn van allen’ (‘con todos para el bien de todos’) om de bestaanszekerheid van allen te waarborgen.

De hedendaagse Latijns-Amerikaanse filosofie wordt gekenmerkt door een vrijmoedig spreken vanuit een politiek engagement. Het is een filosofie die vanuit een eigen vertrekpunt het *Zijn* verkent om de ethiek die daaruit voortkomt in doen en laten te implementeren. Het dagelijks leven van onderdrukten – zoals dat nog altijd doorwerkt in achtergestelde, gedekoloni-seerde landen – is daarbij de toetssteen van de theorie.

Dat die Latijns-Amerikaanse filosofie de kinderschoenen is ontgroeid, blijkt onder andere uit de verschijning van een drietal naslagwerken:

- Enrique Dussel et al.: *El pensamiento filosófico latinoamericano del Caribe y ‘Latino’ (1300-2000), Historia, Corrientes, temas y filósofos*, Siglo XXI, Mexico, 2009;
- Carlos Beorlegui: *Historia del pensamiento filosófico latinoame-*

Over de Latijns-Amerikaanse filosofie is in ons land weinig bekend. Wie kent er José Martí of Enrique Dussel? Dat zijn zeer invloedrijke denkers die eens niet vanuit een Europees gedachtegoed vertrekken. Latijns-Amerikaanse filosofie is bevrijdingsfilosofie. Het is een denken dat zich bewust is van zijn koloniale verleden én van zijn eigen wortels.

Het gaat Martí en Dussel om een denken dat zich fundeert op een 'wij', het erfgoed van moeder aarde, *la Pachamama*. Aan de hand van Dussel ontwikkelt kenner Wil Heffer een filosofie die ons een breder perspectief op de wereld geeft. Op naar een betere wereld, ditmaal zonder slaven en barbaren. Een wereld van *Buen vivir*, zonder economische dwang, waarin het leven in alomvattende zin centraal staat en waarin de politiek tot doel heeft om mens en natuur veilig te stellen. Te idealistisch? Wil Heffer denkt van niet. Leve de *cosmovisión*!

